

УДК 343.1

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.3.34>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВІД КПК УКРАЇНИ 1960 РОКУ ДО КПК УКРАЇНИ 2012 РОКУ

Вульчин М.В.,

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівський державний університет внутрішніх справ*

ORCID: 0009-0004-7540-6053

Вульчин М.В. Трансформація правового інституту запобіжних заходів у кримінальному провадженні від КПК України 1960 року до КПК України 2012 року.

У статті розглянута трансформація правового інституту запобіжних заходів від КПК України 1960 року до сучасної редакції КПК України 2012 року. Зазначено, що після набуття Україною незалежності процеси суспільно-політичних змін в напрямі початку розбудови держави на основі демократичних цінностей обумовили запит на інтеграцію в кримінально-процесуальне законодавство та практику його застосування сучасних європейських стандартів забезпечення прав людини та основоположних свобод у кримінальному провадженні. Встановлено, що стимулом оновлення правового інституту запобіжних заходів було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Конституційна комісія з укладання тексту нового Основного Закону в його основу поклала доктрину європейських спільних демократичних цінностей. Ця доктрина в поєднанні із рекомендаціями різних інституцій Європейського Союзу стали основою змін у правовому інституті запобіжних заходів як в рамках «малої судової реформи» 2001 року, так і при роботі над проектами КПК України в наступні роки. З'ясовано, що у проекті КПК України (реєстр. № 9700 від 13.01.2012) було презентовано переосмислення не просто запобіжних заходів, а, шляхом винесення за рамки процесуального закону терміну процесуальний примус, зміна доктринальних підходів до визначення системи, змісту та пропорційності обмежень прав та свобод людини у кримінальному провадженні. Зазначено, що безпрецедентні випробування, з якими стикнулася система кримінальної юстиції, з моменту повномасштабної агресії росії проти України, зумовили потребу у формуванні дієвих механізмів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах тимчасового припинення функціонування органів судової влади на окремих територіях. Зміни в правовому інституті запобіжних заходів, які відбулися у 2022 році, продемонстрували, що для нашої держави, не дивлячись на воєнний стан, пріоритетним при формуванні екстраординарного порядку обрання запобіжних заходів залишається забезпечення дотримання прав на свободу, особисту недоторканість та на справедливий суд.

Ключові слова: кримінальне провадження, запобіжні заходи, заходи забезпечення кримінального провадження, права людини, воєнний стан.

Vulchyn M.V. Transformation of the legal institution of preventive measures in criminal proceedings from the 1960 Code of Criminal Procedure of Ukraine to the 2012 Code of Criminal Procedure of Ukraine.

The article examines the transformation of the legal institution of preventive measures from the 1960 Code of Criminal Procedure of Ukraine to the modern version of the 2012 Code of Criminal Procedure of Ukraine. It is noted that after Ukraine gained independence, the processes of socio-political changes in the direction of the beginning of state building on the basis of democratic values caused a request for the integration into criminal procedural legislation and the practice of its application of modern European standards for ensuring human rights and fundamental freedoms in criminal proceedings. It is established that the stimulus for the renewal of the legal institution of preventive measures was the adoption of the Constitution of Ukraine on June 28, 1996. The Constitutional Commission for drawing up the text of the new Fundamental Law based it on the doctrine of common European democratic values. This doctrine, combined with the recommendations of various institutions of the European Union, became the basis for changes in the legal institution of preventive measures both within the framework of the "small judicial reform" of 2001 and when working on drafts of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in

subsequent years. It was found that the draft Code of Criminal Procedure of Ukraine (Registration No. 9700 dated 13.01.2012) presented a rethinking not only of preventive measures, but also, by removing the term procedural coercion from the framework of procedural law, a change in doctrinal approaches to defining the system, content and proportionality of restrictions on human rights and freedoms in criminal proceedings. It is noted that the unprecedented challenges that the criminal justice system has faced since the full-scale Russian aggression against Ukraine have necessitated the formation of effective mechanisms for applying preventive measures in criminal proceedings in the context of the cessation of the functioning of the judicial authorities. The changes in the legal institution of preventive measures that took place in 2022 demonstrated that for our state, despite martial law, the priority in forming an extraordinary procedure for choosing preventive measures remains ensuring compliance with the rights to freedom, personal integrity and a fair trial.

Key words: criminal proceedings, preventive measures, measures to ensure criminal proceedings, human rights, martial law.

Постановка проблеми. Правовий інститут запобіжних заходів знаходиться у фокусі уваги науковців протягом майже двох століть. Сучасні оцінки генези запобіжних заходів, їх різновидів, функціонального призначення відбуваються через призму історичних етапів: дореволюційний, радянський, пострадянський та сучасний. Однак, поза рамками досліджень переважної більшості дослідників залишилися соціально-політичні процеси, які породжували зміни в нормативно-правовій регламентації запобіжних заходів та практиці їх застосування в сучасний період.

Мета дослідження – поглибити уявлення про витoki сучасного визначення змісту та функціонального призначення запобіжних заходів у вітчизняному кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Історію розвитку запобіжних заходів у своїх дослідженнях висвітлювали Л.М. Бабіч, К.Д. Волков, А.В. Захарко, Д.В. Колодчин, Ю.Д. Москалюк, О.В. Сівак, Т.Г. Фоміна та інші.

Виклад основного матеріалу. Після набуття Україною незалежності процеси суспільно-політичних змін в напрямі початку розбудови держави на основі демократичних цінностей обумовили запит на інтеграцію в кримінально-процесуальне законодавство та практику його застосування сучасних європейських стандартів забезпечення прав людини та основоположних свобод у кримінальному провадженні.

Стимулом оновлення правового інституту запобіжних заходів було прийняття 28 червня 1996 року Конституції України. Конституційна комісія з укладання тексту нового Основного Закону нашої держави, провідну роль у якій відіграв Л.П. Юзьков, в його основу поклала доктрину європейських спільних демократичних цінностей. Ця доктрина, сформульована Л.П. Юзьковим, складається з трьох доктрин – конституційної демократії, гідності та прав людини, верховенства права [1, с. 228]. Ця триєдина концепція забезпечила визначення структурних складових нової Конституції, до числа яких як окремі, але взаємопов'язані між собою та з іншими її компонентами сформульовані розділи II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», VII «Прокуратура» та VIII «Правосуддя». Зміст останніх, відповідно до «Перехідних положень», зумовили необхідність реформування кримінально-процесуального законодавства в частині впровадження судового контролю та визначення процедур захисту прав особи як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Перші зміни в правовому інституті запобіжних заходів у кримінальному провадженні відбулися у 1996 році. Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20 листопада 1996 року № 530/96-ВР [2] у сферу кримінального провадження була інтегрована застава як запобіжний захід (стаття 154-1 КПК України 1960 року). Впровадження застави було ініційовано Верховним Судом України з метою забезпечення гуманізації кримінального процесу шляхом розширення переліку запобіжних заходів, які можуть бути застосовані як альтернатива триманню під вартою [3, с. 48].

Наступні зміни відбулися в рамках «малої судової реформи» 2001 року. Законами від 21 червня 2001 року № 2533-III [4] та від 12 липня 2001 року № 2670-III [5] обвинуваченому був наданий доступ до правосуддя при обранні йому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, продовженні його строку, шляхом ухвалення рішення про тримання під вартою виключно судом, можливості апеляційного оскарження ухвали суду про обрання запобіжного заходу тримання під вартою. Виведення за рамки процесуальних повноважень слідчого та прокурора прийняття про-

цесуального рішення щодо тримання під вартою обвинуваченого стало суттєвим кроком в напрямі визначення правового механізму гарантій права особи на свободу та особисту недоторканість, унормованих у статті 29 Конституції України.

Однак, ця реформа була не просто так визначена як «мала судова реформа». Рух України в напрямі інтеграції в європейський політико-правовий простір почав здійснюватися з середини 90-х років минулого століття у взаємодії з різними інституціями Європейського Союзу. Відповідно до Рекомендацій 1416 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Виконання Україною зобов'язань» було констатовано, що Україна не виконала, взяті на себе у 1995 році зобов'язання при вступі до Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо прийняття нового кримінально-процесуального кодексу [6]. Зміни в КПК України 1960 року, які відбулися у 2001 році, в політичному сенсі були не безпідставно представлені як реформа кримінального судочинства, але очевидно не така, яку вимагали євроінтеграційні зобов'язання.

До повноцінної реформи кримінального провадження у 2012 році над розробкою положень нового КПК України в різні часові проміжки працювало декілька робочих груп, в результаті активності яких в період з 2001 по 2012 роки на розгляд Верховної Ради України були внесені шість проектів КПК. Це є об'єктивним підтвердженням наскільки інтенсивною була робота над оновленням кримінального процесуального законодавства.

Процес розробки проектів КПК України супроводжувався численними науковими розвідками запобіжних заходів. Так, були охоплені питання застави в системі запобіжних заходів (Ю.В. Донченко, 2003; Т.В. Данченко, 2007), затримання підозрюваного (В.О. Малярова, 2005), обрання та оскарження запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в досудовому провадженні (О.І. Тищенко, 2007), використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному провадженні (Е.Д. Коваленко, 2007), обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження (Д.Л. Василенко, 2008), системи неізоляційних запобіжних заходів в кримінальному процесі (А.В. Захарко, 2010), застосування запобіжних заходів за участі третіх осіб (Д.А. Чухарев, 2012), застосування підписки про невийзд (І.В. Тарасова, 2012), захисту прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному судочинстві (О.М. Коріняк, 2012), кримінально-процесуального забезпечення екстрадиції (М.А. Макаров, 2012), тощо.

Порівняльний аналіз проектів КПК України свідчить про реалізацію їх укладачами декількох підходів до визначення запобіжних заходів як різновиду:

1) заходів процесуального примусу (проекти КПК України реєстр. № 7431 від 23.06.2001, реєстр. № 3456 від 29.04.2003, реєстр. № 3456-1 від 19.05.2003, реєстр. № 3456-д від 18.11.2005, реєстр. № 1233 від 13.12.2007);

2) заходів забезпечення кримінального провадження (проект КПК України реєстр. № 9700 від 13.01.2012).

У проекті КПК України (реєстр. № 9700 від 13.01.2012) було презентовано переосмислення не просто запобіжних заходів, а, шляхом винесення за рамки процесуального закону терміну процесуальний примус, який фігурував у всіх попередніх проектах КПК України, зміна доктринальних підходів до визначення системи, змісту та пропорційності обмежень прав та свобод людини у кримінальному провадженні на підставі узагальнення кейсів ЄСПЛ щодо порушень в Україні у кримінальних провадженнях статті 5 Конвенції про захист прав людини на основоположних свобод та кримінально-процесуального законодавства європейських держав.

В.І. Фаринник зазначив, що при опрацюванні європейського досвіду застосування запобіжних заходів, робоча група з питань реформування кримінального судочинства, до складу якої він входив, звернула увагу на главу 4 «Забезпечення кримінального процесу» КПК Естонської Республіки 2003 року [7, с. 47; 8]. О. Джаго, Т. Ярвет, І. Кергандберг, Т. Плам, описуючи природу забезпечення кримінального провадження в естонському кримінальному процесуальному законодавстві, вказують, що воно реалізовується через процесуальні заходи, які обмежують основні права людини: особиста свобода; фізична недоторканість; право власності; недоторканість житла; конфіденційність інформації, що передається засобами зв'язку. Відповідно до визначених прав, які можуть бути обмежені у кримінальному провадженні заходи забезпечення кримінального провадження у розділі 4 КПК Естонської Республіки розділені на: 1) кримінально-процесуальні примусові заходи, що обмежують особисту свободу – запобіжні заходи (статті 127–137-2 КПК Естонської Республіки); 2) кримінально-процесуальні примусові заходи, що обмежують право

власності – накладення арешту на майно, конфіскація майна (статті 141-4 – 143 КПК Естонської Республіки); 3) інші примусові заходи, що забезпечують кримінальне провадження – привід, розшук, заборона перебування в певному місці, відсторонення від посади, накладення штрафу за порушення встановлених обмежень (статті 138 – 141-3, 143-1 КПК Естонської Республіки) [9, с. 30–34; 8].

Концепція заходів забезпечення кримінального провадження, ключовим компонентом яких є запобіжні заходи, і була реалізована у КПК України 2012 року. Основними параметрами нормативно-правової регламентації останніх виступило: встановлення чітких підстав застосування запобіжних заходів; визначення виключного характеру тримання під вартою та можливості застосування альтернативних йому запобіжних заходів; закріплення за слідчим суддею повноважень ухвалювати процесуальні рішення щодо застосування запобіжних заходів, пов'язаних із обмеженням свободи особи; унормування порядку оскарження процесуальних рішень щодо застосування запобіжних заходів, їх перегляду, зміни та скасування.

Оновлення кримінального процесуального законодавства стимулювало наукові розвідки особливостей застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

На рівні монографічних досліджень вивчалися застава (Л.М. Бабіч, 2014); процесуальні повноваження прокурора при застосуванні запобіжних заходів (П.М. Гультай, 2014, О.С. Осадча, 2015; Г.Р. Колеснік, 2018; І.О. Мерімеріна, 2021); судовий контроль при застосуванні запобіжних заходів (Т.Г. Ільєва, 2014; О.В. Бурлака, 2018; М.А. Макаров, 2018); процесуальні гарантії прав обвинуваченого під час застосування запобіжних заходів (Ю.В. Бубир, 2015; К.Д. Волков, 2015); домашній арешт (Ю.Д. Москалюк, 2015; О.Н. Агакерімов, 2016; О.С. Шелякін, 2019); затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні (О.В. Шульга, 2016); застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх обвинувачених (О.В. Сівак, 2016); особиста порука (К.К. Білецька, 2017); кримінально-процесуальна відповідальність за порушення умов запобіжних заходів (Р.М. Білоконь, 2018); місце запобіжних заходів в системі заходів забезпечення кримінального провадження (В.І. Фаринник, 2018); нормативно-правове регулювання запобіжних заходів у кримінальному провадженні (К.О. Серєда, 2018); тримання під вартою (Д.В. Колодчин, 2018); порядок обрання, скасування або заміни запобіжного заходу (В.О. Січко, 2019); діяльність захисника при вирішенні питання про застосування запобіжних заходів (О.В. Гунченко, 2019); теоретичних та правових основ застосування запобіжних заходів (Т.Г. Фоміна, 2020); доказування під час застосування запобіжних заходів (М.О. Каліновська, 2021).

З перших днів повномасштабної агресії росії проти України стала очевидною неготовність системи кримінальної юстиції до діяльності в умовах воєнного стану, коли через заходи безпеки здійснювати кримінальне провадження, відповідно до процедур, передбачених кримінально-процесуальним законодавством на окремих територіях стало неможливим. Вже 3 березня 2022 року Законом України № 2111-IX у КПК України була включена стаття 615 у оновленій редакції. В числі змін було формування екстраординарного порядку початку кримінального провадження, збирання доказів, прийняття процесуальних рішень щодо затримання та обрання запобіжних заходів з метою забезпечення одержання доказів та запобігання втечі підозрюваного, а також продовження строку тримання під вартою. В пояснювальній записці до проекту цього закону його автори зазначили, що запропоновані зміни спрямовані на забезпечення ефективності кримінального провадження в умовах воєнного стану шляхом розширення повноважень сторони обвинувачення, керівника органу прокуратури, слідчого судді [10]. В частині запобіжних заходів відбувся перерозподіл повноважень щодо прийняття процесуального рішення щодо застосування тримання під вартою між слідчим суддею до керівника органу прокуратури. Умовою цього стала відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею відповідних повноважень, передбачених КПК України, та якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину. В умовах війни державою була визначена пріоритетність суспільних інтересів у забезпеченні притягнення осіб, винних у вчиненні тяжких, особливо тяжких кримінальних правопорушеннях, до кримінальної відповідальності. Однак, реалізовано це було шляхом зменшення рівня гарантій забезпечення захисту прав на свободу та особисту недоторканість на користь суспільного інтересу забезпечення громадської безпеки через застосування дублюючих правових механізмів реалізації завдань кримінального провадження в умовах. Потенційно надання керівнику органу прокуратури повноважень приймати процесуальне рішення щодо тримання під вартою могло призвести до випадків

зловживань з боку сторони обвинувачення при застосуванні цього виду запобіжних заходів. Очевидно, що усвідомлення цього призвело до внесення вже 27 липня 2022 року Законом України № 2462-IX змін до статті 615 КПК України шляхом:

– посилення вимог до процесуального рішення керівника прокуратури щодо обрання запобіжного заходу тримання під вартою в частині обов'язкового наведення обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді (пункт 2 частини 1 статті 615 КПК України);

– додавання положення щодо можливості розгляду слідчим суддею клопотань щодо обрання запобіжного заходу затриманій особі в дистанційному режимі із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку за умови відсутності об'єктивної можливості доставити таку особу до суду (абзац дванадцятий частини 1 статті 615 КПК України), а у випадку неможливості реалізувати наведене або доставити затриману особу в строки, визначені у статті 211 КПК України, до слідчого судді для обрання запобіжного заходу – така особа підлягає негайному звільненню (абзац тринадцятий частини 1 статті 615 КПК України).

Таким чином, були сформовані дві альтернативні процедури обрання підозрюваним запобіжних заходів в умовах воєнного стану. Першочергова, хоча і наведена в тексті статті 615 КПК України нижче, – це забезпечення доступу до правосуддя при обранні запобіжного заходу шляхом спрощення процедури здійснення судового розгляду. А друга – застосовується тільки у випадках, коли неможливо здійснити судовий розгляд щодо обрання запобіжного заходу як в ординарному, передбаченому главою 18 КПК України, так і в екстраординарному, передбаченому у статті 615 КПК України, порядку.

Висновки. Трансформація правового інституту запобіжних заходів з набуттям Україною незалежності відбувалася в рамках більш масштабних процесів зміни парадигми соціально-політичного устрою в державі, визначеною доктриною європейських спільних демократичних цінностей.

Людиноцентричний підхід, реалізований в Конституції України, перебудова засад забезпечення захисту прав людини та основоположних свобод з урахуванням вітчизняного та європейського досвіду призвів до критичного переосмислення пріоритетів кримінального провадження, зокрема, в частині відходу від спроб легального визначення запобіжних заходів як заходів кримінально-процесуального примусу до складових комплексу процесуальних заходів забезпечення кримінального провадження.

Безпрецедентні випробування, з якими стикнулася система кримінальної юстиції з моменту повномасштабної агресії росії проти України, зумовили потребу у формуванні дієвих механізмів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах припинення функціонування органів судової влади на окремих територіях. Зміни в правовому інституті запобіжних заходів, які відбулися у 2022 році продемонстрували, що для нашої держави, не дивлячись на воєнний стан, пріоритетним при формуванні екстраординарного порядку обрання запобіжних заходів залишається забезпечення дотримання прав на свободу, особисту недоторканість та на справедливий суд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кампо В. Доктрина спільних демократичних цінностей професора Л. Юзькова: історія та сучасність. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 3. С. 220–235. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kampo_v_doktryna_yevropeyskyh_spilnyh_demokratychnyh_cinnostey_profesora_l_yuzkova-istoriya_i_suchasnist.pdf (дата звернення: 02.02.2026).
2. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» від 20 листопада 1996 року № 530/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530/96-%D0%B2%D1%80/ed20010828#Text>.
3. Пилипчук П.П. Питання застосування в слідчій та судовій практиці запобіжного заходу у вигляді застави. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. №3 (9). С.48–53.
4. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року № 2533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14/ed20010828#Text>.
5. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12 липня 2001 року № 2670-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2670-14/ed20010828#Text>.
6. Рекомендації 1416 (1999) від 22.06.1999 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Виконання Україною зобов'язань». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_599#Text.

7. Фаринник В.І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 565 с.
8. Kriminaalmenetluse seadustik. Vastu võetud 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166. Jõustumine 01.07.2004. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019>.
9. EERIK KERGANDBERG, TANEL JÄRVET, TRISTAN PLOOM, OLAVI JAGGO. KRIMINAALMENETLUS: teine, muudetud trükk. Tallinn, 2004. 76 p.; Kriminaalmenetluse seadustik. Vastu võetud 12.02.2003. RT I 2003, 27, 166. Jõustumine 01.07.2004. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019>.
10. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/fe42c7d8-adb0-4506-9dcf-e4a6b5e34fde>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Вульчин М.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0